

Juha Rikama

Merkitysten metamorfoosin rajoista ja tieteidenvälisyydestä

Avaimen teemanumero 1/2008 käsitteli kirjallisuuden suhdetta muihin taiteisiin ja medioihin. Tiina Käkälä-Puumalan ja Kai Mikkosen pääkirjoitus on herätteellinen johdatus aiheeseen. Sen lähtötoteamus on se huima kehitys, joka on tapahtunut 1990-luvun alusta lähtien samanaikaisesti eri merkitysjärjestelmien kautta tapahtuvan viestinnän – eli multimodaalisen merkityksen ja multimodaalisten tekstien – tutkimuksessa. Pääkirjoitus rajaa artikkeleissa pohdittavaksi teemaksi sen, millä tavoin viime aikoina syntyneet uudet mediat ja niiden mukana syntyneet uudet esityslajit – niin fakta- kuin fiktiolajitkin – ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat jatkuvasti sekä vanhoihin medioihin ja lajeihin että toisiinsa. Rinnan medioiden moninaistumisen ja uusien esityslajien syntymisen kanssa on syntynyt myös uusia tutkimusaloja, jotka näkevät tutkimuskohteekseen koko uuden mediakentän. Hyvänä esimerkkinä medioiden ja lajien rajat ylittävästä tutkimuksesta on narratologia, jota on menestyksellisesti sovellettu paitsi kirjallisuuteen, elokuvaan ja muuhun fiktion myös esimerkiksi journalismiin, historiankirjoitukseen ja elämäkertoihin.

Multimodaalisen viestinnän tutkimuksen keskeisenä kohteena on merkitysten metamorfoosi eli merkitysten siirrettävyys fyysisestä välineestä tai esityslajista toiseen. Lähtöolettamuksena tällöin on, että esimerkiksi kirjallisuus ja sen eri lajit mutta myös muut taidelajit ilmaisevat universaaleja, välineestä tai esityslajista riippumattomia merkityksiä, jotka ovat periaatteessa siirrettävissä välineestä tai lajista toiseen. On tärkeää käsitellä, että kaikkinaisen todellisuuden representaatioiden *sisältöjen eli merkitysten* vertaileva tutkimus edellyttää vertailtavuuden perustaksi merkitysten ilmaisuvälineestä riippumattomuusteesin (eli siirrettävyysteesin) hyväksymistä. Merkitys määritellään tällöin joksikin, joka *ymmärretään* käsitteellisesti, eikä siis ole sama asia kuin vaikutus, joka *koetaan*.

Merkityksen ilmaisuvälineestä riippumattomuusteesiä ja siten myös koko multimodaalisten merkitysten tutkimusta vastaan voidaan esittää myös painavaa kritiikkiä. Nominalistisen käsityksen mukaan merkitykset ovat siinä määrin sidoksissa ilmaisuvälineeseen ja -lajiin, että ne eivät ole siirrettävissä muilla välineillä tai lajeilla ilmaistaviksi, mistä seuraa, että niiden – eli niin sanottujen ikonisten merkitysten – vertaileva tutkiminen on mahdotonta. Väline tai laji on tällöin itsekin viesti eli se asettaa rajat sille, mitä sen avulla voidaan ilmaista. Voidaan puhua myös yhteismitattomuuden

poetiikasta. Tällä perusteella voidaan kysyä, missä mielessä voidaan esittää vakavasti vertailtaviksi esimerkiksi kirjallisuuden, kuvataiteen ja musiikin ilmaisemia merkityksiä tai ainakin, missä kulkevat niiden vertailtavuuden rajat.

Toinen kriittinen huomautus on se, että merkityksestä voidaan puhua eli merkitys on olemassa ja vertailtavissa vain, jos se voidaan sanallistaa eli jäsentää käsitteellisesti kielentämällä. Kai Mikkosen ja Henry Baconin *Avaimen* keskustelu pohtii, millä elokuvakerronnallisin keinoin kirjallisuus kääntyy elokuvaksi. Lähtökohtana tällöinkin on, että elokuva ilmaisee kuvallisesti samoja merkityksiä, joita kirjallisuus ilmaisee sanallisesti, ja että nuo elokuvan kuvallisesti ilmaiset merkitykset ovat myös sanallistettavissa eli käsitteellisesti jäsennettävissä, kuten keskustelijat metapuheessaan pyrkivät tekemään. Kirjallisuuden ja elokuvien ilmaisemia merkityksiä voidaan siis vertailla vain siksi, että ne molemmat ovat sanallistettavissa, eli näitä esityslajeja voidaan vertailla niiden sisältämän käsitteellisen jäsennyksen kannalta ja tutkia myös tekotavan ja erilaisten ilmaisukeinojen vaikutusta tähän jäsennykseen.

Mutta onko mieltä puhua musiikin ilmaisemista merkityksistä yleensäkin ja pohdita sitä, mitä yhteistä merkitystä kuva ja musiikki ilmaisevat esimerkiksi elokuvassa? Jonkin vaikutuslisan musiikki epäilemättä tuo elokuvaan, mutta onko mielekästä puhua siitä merkityksenä? Myös niin sanottua institutionaalista taidepuhetta, jota edustaa esimerkiksi kuvataidekritiikki, voidaan arvostella ja on arvosteltu siitä, että se puhuu modernien kuvataideteosten ilmaisemista merkityksistä katteettomasti, kykenemättä sanallistamaan noita merkityksiä. Onko käynyt niin, että kaikkia taideteosten *vaikutuksia* vastaanottajiin on alettu kutsua merkityksiksi?

Avaimen teemaa voi laajentaa koskemaan taide- ja faktaviestinnän lajien lisäksi myös niihin kohdistuvan ja muunkin tutkimuksen lajeja. Kiinnostavaa on pohdita esimerkiksi eri tieteenalojen itsenäisyyttä ja vuorovaikutusta. Sellaisen vanhan ja kunnianarvoisen tieteenalan kuin kirjallisuudentutkimuksen identiteettiä on monestakin syystä pidetty varsin epäselvänä, esimerkiksi sen suhdetta naapuritieteisiin tai sellaiseen kattotieteeksi pyrkivään tutkimusalaan kuin kulttuurintutkimukseen. Tällaiset identiteetinmäärittelypyrkimykset ja rajankäynnit avaavat näköaloja myös tutkimuslajien syntyyn ja kehitykseen.

Kaikilla tieteenaloilla on havaittavissa kahdenlaista painetta, pyrkimystä toisaalta itsenäisyyteen ja omaan reviiiriin, toisaalta tutkimusalueen ja selityskyvyn kasvatamiseen. Oma tutkimusalue ja sitä selittävä käsitteen- ja teorianmuodostus pyritään tekemään autonomiseksi, riippumattomaksi muiden tieteenalojen vastaavista, koska niitä pidetään tieteenalan itsenäisyyden tärkeimpinä kriteereinä. Itsenäisyyteen pyrkiminen merkitsee myös reviiirin rajausta, joka on identiteetin perustekijöitä. Kirjallisuudentutkimuksessa pyrkimys oman tieteenalan itsenäisyyteen on toteutunut perinteisesti poetiikassa, jota ovat edustaneet ehkä ennen muuta uskritiikki ja

narratologia, vaikkakin jälkimmäisen sovellutusalue laajenikin pian alkuperäisen ulkopuolelle. Tavoitellessaan itsenäisyyttä poetiikka on määritellyt tutkimusalueekseen ”kirjallisuudelliset” ilmiöt eli on itse asiassa turvautunut puhtaaseen kehämäärittelmään, joka on sisällöllisesti tyhjä.

Kaikkien tieteenalojen konstruktiossa pyrkimys itsenäisyyteen on itsestään selvä välttämättömyys, mutta jos paine tähän suuntaan kasvaa liian suureksi ja reviirin vahtimisesta ja oppijärjestelmän autonomian ja puhtauden vaalimisesta tulee pääasia, seurauksena saattaa olla dogmaattisuus ja stagnaatio, tieteenalan tai tutkimussuunnan kehitys pysähtyy, sen tutkimusalue ja selityskyky lakkaavat kasvamasta. Niinpä esimerkiksi uskriteikistä ei tullutkaan kirjallisuudentutkimuksen ”kaiken teoriaa”, suunniteltua perustiedettä, jonka luoman käsitteistön avulla olisi voitu selittää kaikki vanhat ja uudet kirjallisuuden ilmiöt. Narratologiakin osoitti voimansa muulla tavalla. Kirjallisuudentutkimuksen kehitys kulki toiseen suuntaan kuin autonomisen oppi- ja selitysjärjestelmän luomiseen.

Varsinkin niin sanotuissa ihmistieteissä on ilmennyt vaikeuksia täysin omavaraisen käsitteistön ja teorioiden luomiseen. Tämä on merkinnyt painetta poikkitieteellisyteen, pyrkimystä etsiä tutkimuskohteeksi naapuritieteiden kanssa yhteisiä raja-alueita sekä käyttää yhteisiä metodeja ja teorioita niiden tutkimiseen ja selittämiseen. Esimerkiksi sosiologia on viime vuosina keskittynyt paljolti tekstien tutkimukseen ja ottanut käyttöön tekstintutkimuksen menetelmät. Kirjallisuudentutkimukseen on lainattu runsaasti psykologian ja sosiologian näkökulmia ja teorioita. Psykoanalyysi on psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen ja marxismi marxilaisen kirjallisuudentutkimuksen perusta. Poikkitieteellisen pyrkimyksen äärimuoto ja puhtaan poetiikan vastakohta kirjallisuudentutkimuksessa on radikaali kontekstualismi, joka ei tutki mitään kaunokirjallisia tekstejä autonomisina ilmiöinä vaan tutkii niitä vain niiden lukuisien erilaisten kontekstiensä yhteydessä ja ilmauksena, jotka ovat ne tuottaneet.

Kun ilmiöiden selitystarpeen ja niiden selityskyvyn ristiriita kasvaa kyllin suureksi, voi syntyä uusi tiede. Se määrittelee tutkimusalueen uudelleen ja pyrkii löytämään sen tutkimiseen uudenlaisia metodeja ja teorioita. Hyvä esimerkki uuden tieteenalan synnystä on ihmistieteiden poikkitieteellisistä paineista syntynyt kulttuurintutkimus, joka määrittelee tutkimusalueekseen kirjallisuuden lisäksi kaikki muutkin taiteenlajit ja muut kulttuuriset ilmiöt. Tutkimusalueen määrittely näin rannattomaksi on sekin osoitus pyrkimyksestä itsenäisyyteen mutta myös lähellä sisällöllisesti tyhjää kehäpäätelmää. Kulttuurintutkimus on tällä määrittelyllä joka tapauksessa multimodaalisen tutkimuksen eturintamassa ja nojaa koko olemassaolonoikeutuksensa merkitysten siirrettävyyden- ja vertailtavuusteisiin.

Kiinnostavaa olisi selvittää, millaisilla perusteilla jokin tutkimusala saa uuden

tieteen statuksen. Tutkimuksen ja tiedon valtavan kasvun seurauksena uusia tieteitä ja oppituleja tuntuu nykyään syntyvän lähes päivittäin. Humanistina haukoin äskettäin henkeäni lukiessani nostotieteen professorin virkaanastujaisista, ja vastaavasti uskon insinööritieteiden edustajan joutuvan ymmälleen lukiessaan tutkimusalasta nimeltä dekonstruktioismi. Ei ole helppoa ratkaista, millä perusteilla osa tieteen statuksen jatkuvasti lisääntyvistä tavoittelijoista voidaan leimata pseudotieteiksi ja pelkästään reviiirin tavoittelijoiksi. Hitsaustieteen professorin asiantuntemus voi ratkaista ydinvoimaloita rakennettaessa kansakunnan kohtalon, mutta miten tarpeellinen nyky-aikana on hymnologian professori?

Kiinnostavaa olisi myös tutkia, mitä esimerkiksi kulttuurintutkimuksen ja kirjallisuudentutkimuksen rajapinnassa todella tapahtuu. Miten eroavat peruskäsitteiltään, teorioiltaan ja metodeiltaan ja miten yhtenevät *Kulttuurintutkimus*-lehdessä ja kirjallisuudentutkijan vuosikirjoissa julkaistut artikkelit, jotka käsittelevät samaa aihetta, esimerkiksi viime vuosien muotiaihetta *ruumiillisuutta*, jota myös sosiologit ovat tutkineet. Miten eroavat toisistaan eri tieteenalojen disipliinit, teoria-apparaatit, jotka pannaan saman tutkimuskohteen kimppuun? Miksi niitä kaikkia tarvitaan, ja pidetäänkö joitain disipliinejä yllä vain niiden itsensä vuoksi tai pelkästään reviiirisyistä? Tämäntapaisia kyseli Päivi Mehtonen jo KTS:n vuoden 1998 vuosikirjassa viitaten A. J. Frantzenin johtopäätökseen, että ihmistä ja hänen kulttuuriaan koskevat tieteet ovat paljolti vain eri käsiteapparaatein ilmaistua toistoa, tautologiaa. – Olennaisimmaksi kysymykseksi siis muodostuu, mikä samaa tutkimuskohdetta, esimerkiksi ruumista ja ruumiillisuutta, tutkivista tieteenaloista antaa relevanteinta tai ylipäänsä relevanttia tietoa kohteesta.